

Мақұлбек А.Б.,* Джазылова А.М.

Ф.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

Оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ЖЕТІ ҚЫРЫ – ҰЛТТЫҚ ДҮНИЕТАНЫМНЫҢ НЕГІЗГІ ДИҢГЕГІ

Автор корреспондент: aitolkun9595@mail.ru

Түйін: Елбасымыз жаңа мақаласында төл тарихымыз бен мәдениетімізді жіктей келе тарихи сананы жаңғырту мәселесін көтеріп, өте маңызды жобаларды, ұсынып отыр. Сондай ақ түркі дүниесінің қара шаңырағында түркілер өркениеті жобасын қолға алу мәселесі де қозғалған. Бұл қозғалған мәселелер өсіп келе жатқан жас буындарымызды тарихын құрметтеуге, елін сүйетін нағыз патриот болып өсуіне жетелейтіні сөзсіз. Халқымыздың өткен тарихи –мақтан тұтуға әбден тұратын тарих. Көрсетілген мақалада Елбасы «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласымен ұлт тарихын танып-білудің жаңа дәуірін бастап берді. Аталған мақалада ата-бабалармыздың жер бетін билеп, ерлік жасағанын, сөйтіп ұланғайыр даланы иеленген. Елбасымыздың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы ешқандай баға жетпейтін құнды дүние болып табылады.

Кілттік сөздер: Елбасы, Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру, Ұлы даның далаңың: кеңес дәуірі, орта Азия, Еуразия, Батыс Сібірі, Түркі елі

Қазақстан Республикасының президенті Н.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласын «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасының заңды жалғасы ретінде қабылдау керек. Бұл мақала қазақ халқының көкейінде жүрген талай ойды қозғады. Мәселен, біз Қазақ хандығының 550 жылдығын тойлағанда қазақ ұлты осы кезден бастап қалыптасты деген сөз тумаса керек. Қазақ хандығы құрылғанға дейін түркі халқы қалай өркендеді, ұлттық салт-дәстүр Ұлы Далада қалай қалыптасты, мақала осы мәселенің төңірегінде ой қозғайды.

«Ұлы Даланы мекен еткен біздің ата-бабаларымыз ұланғайыр далада көшпелі және отырықшы өркениеттің өзіндік өрнегін қалыптастырып, өнер мен ғылымның және әлемдік сауданың орталығына айналған ортағасырлық қалалардың гүлденуіне жол ашты» [1, 2], - деп көрсетті Елбасы Н.Назарбаев өз мақаласында. Ежелгі түркі жерінде өркениетті дамыған мемлекет болғандығы, көшпелілердің жарты әлемді бағындырғандығы тарих жазбаларынан белгілі. Мақалада біздің арғы ата-бабаларымыздың еліміздің солтүстік өңірінде жылқыны қолға үйретіп, атқа міну мәдениетін қалыптастырғаны, әрі оны әскер құрамына пайдаланғаны, салт атты сарбаздардың киімінің қимыл-қозғалысқа ықшамдылығы, аттың үстіне қаққан қазықтай отыруы, тіпті садақты қалай мергендікпен ататындығы жайлы да сөз болады.

Осыған дейін кейбір отаршы елдің тарихшылары Қазақ жерінде өндіріс орындары болмаған, – деген жалған пікірді дәлелдеуден жалықпады. Ал көне тарихи жазбаларда, мұрағаттарда Орта Азия мен Тұран жерінде заманға сай өндіріс технологиясының болғанын дәлелдейді. 1969 жылы Есік қорғанынан табылған «Алтын адам» соның бірден-бір айғағы. Мұның барлығы да қазақ жерін мекендеген біздің ата-бабамызда ғылымның, зиялы ортаның және мәдениеттің жоғары деңгейде болғандығын дәлелдейтін басымдықтар болса керек. Қазақтың өнері мен мәдениетіне, фольклорына, этнографиясына қатысты сүбелі еңбек жазған Ақселеу Сейдімбек: «Жұрт сені танып жатса жақсы, ал, енді өзінді өзін танымасаң ол үлкен қасірет» [2, 15], - деген болатын.

Отарлау саясаты салдарынан қазақ халқы танымдық жағынан көп өзгерістерге ұшырады. Дж. Перу атап көрсеткендей: «тарихты көбінесе жеңгендер мен басқыншылар жазғандықтан, олардың саяси мүддесіне қайшы келетін отаршылдық, тоталитарлық елді-

мекен, жер-су атауларының сырын ашуға заманында ешкімнің де батылы жете бермеді деп», - көрсетеді М.Мырзахметұлы [3, 64]. Отарланған елдің ең бірінші санасы тұмшаланады, тамырынан қол үзе бастайды, озық ойлы мәдени жетістіктері қолдау таппай шет қалып отырады.

Мысалы, кезінде А.Македонский Батыстан келіп Шығысқа, Орта Азияға отарлау саясатын жүргізгенде Еуропа ғалымдары оны батыр, қолбасшы, өз елінің нағыз қаһарманы ретінде суреттеп, тарихты бұрмалап жазды. Ал, Күлтегіннің өз елін қорғау үшін Батысқа жасаған жорықтары тұрпайылық, басқыншылық, қатыгездік тұрғыда сипатталды. Яғни, біздің танымымызды солай қалыптастырып, өздеріне ыңғайлы түсінікті санамызға сіңіріп бақты. Әрине, мұндай кереғар көзғарасты қалыптастырудың астарында үлкен мән бар. Еуразия ойкуменасында соңғы үш мың жыл бойы үстемдік құрған салт атты көшпелілер өркениеті, олардың мейлінше жарқын әрі толтума мәдениеті, адамдардың айрықша кісілік қалыптары, салт-дәстүрлері сияқты қасиеттерінің қай-қайсысы да бүгінгі ұрпақты бейтарап қалдырмайтыны белгілі. Сондықтан да Ұлы Даланың ұрпағы болу – бүгінгі сол жерде өмір сүрген кез келген этнос ұрпағы үшін мерей-мәртебе.

Ұлы Даланы мекен еткен халықтың, оның ішінде көшпелі қазақтардың қоршаған ортамен етене өмір сүріп, өздерін табиғаттың ажырамас бір бөлігі санағанын мына бір мәтін үзіндісінен байқауға болады: «Қазақтарға тән өзгеше қасиеттердің ішінен есту мен көргенін жадына сақтау қабілеттерінің айрықша екенін айту керек. Рас, көшпелі халықтардың бәрі мұндай қабілетпен ерекшеленеді. Бұған көптеген шығыс елдерін толассыз аралаған кезімде айтарлықтардан, тувалықтардан және басқа да Сібірдегі түркі халықтарынан ғана емес, арабтардан да, күрдтерден де, түркі халықтарының бәрінен байқадым. Бірақ бұл халықтардың ішінен осы қабілеттерінің шектен тыс дәрежеде дамуымен мені қазақтардай таң қалдырғаны есімде қалмапты. Қазақтардың тұрмыс-тіршілігін зерттеген ғалымдардың барлығы да қазақтардың мұндай ерекшеліктеріне таң қалған» [4; 46],– деп жазады өткен ғасырдағы орыстың «Гумбольдт» атанған белгілі саяхатшы П.А. Чихачев.

Расында Ұлы Даланы мекен еткен халықтардың қай-қайсысы болмасын географиялық объектілерді көру арқылы қабылдаған. Бұл тұрғыдан келгенде көшпелі қазақтардың географиялық болмыстың түсін, пішіні мен көлемін, басқа да ерекшеліктерін «көзбен шолу» арқылы санаға қабылдай білген. Ұлы Даланы мекендеген халық үшін географиялық кешен сол маңның немесе басқа бір жердің әрбір тұрғынының (мал асыраушының) зердесіне сақталған ерекше бір картаны «көзбен шолу» арқылы елестете білген. Ұлы Даланы мекен еткен халыққа жер-су атауларына кіретін географиялық атаулардың бірін еске салсаңыз болды, аталған географиялық объектіні «көзбен шолу, ой картасын», былай айтқанда «кеңістікті» ой картасына бірден көз алдына келтіре білген. Мәселен, егер мал Ұзынбұлақтың басында жайылып жатыр деген хабар берілсе, бұл хабарды қабылдаушы Бесжал тауының солтүстігіне қарай, Қаратас жарының батысындағы (жақын жеріндегі) елді мекеннің батыс тұсындағы Кеңсай жырасының оңтүстігінде жайылып жатқан малды «ой картасына» елестете білген. Егер мал жайылып жатқан жерді дәлірек елестету керек болса, онда аталған географиялық объектінің маңында орналасқан өзіндік белгі қызметін атқаратын қосымша географиялық нысан аталған.

Бұдан біз Ұлы Дала халқының ұлттық рухани болмысын бейнелейтін географиялық ортаның өмірде маңызды орын алып, олардың шексіз дала алқабы мен шөлді жайылымдарда көші қон кезінде жануарларды тұрмыста пайдаланғанын, олар көшпелілердің рухани бағдарын айқындап отырғанын байқауға болады. Қарап отырсақ ата-бабаларымыз қоршаған ортамен сабақтастықта өмір сүріп, өздерін табиғаттың ажырамас бөлшегі санаған. Тұрмыс-тіршілік, өмір сүру, аң аулау Ұлы Даланы мекендеген халықтардың дүниетанымы мен құндылықтарын қалыптастырды.

Қазақ халқының ұлттық рухани болмысын бейнелейтін географиялық ортаның өмірде маңызды орын алып, олардың шексіз дала алқабы мен шөлді жайылымдарда, әсіресе, көші-қон кезінде белгілі бір қызмет атқарғанын көруге болады.

Мұны Ұлы Дала халқының тұрмыс-салтымен, этномәдени шаруашылық түрінің өзіндік ерекшеліктерімен байланысты түсіндіреміз.

Адам баласының таным-түсінігі толысқан сайын өзіне дейінгі ұрпақтар жасаған мұраларды зерттеп, игеруге деген қажеттілік арта түспек. Бұл тұрғыда Елбасы Н.Назарбаев өзінің «Ұлы Даланың жеті қыры» мақаласында: «Тарихқа деген дұрыс ұстаным болу керек. Сол арақылы түп тамырымызды білуге, ұлттық тарихымызға терең үңіліп, оның күрмеулі түйінін шешуге мүмкіндік туады»[1, 1],- деген болатын.

Сонымен қатар орасан зор кеңестікті меңгере білген түркілердің ұланғайыр далада көшпелі және отырықшы өркениеттің өнері мен ғылымы ортағасырлық мәдениеттің дамуына жол ашты. Осы тұрғыдан келгенде Кеңес дәуірінде жарық көрген «Тюркизмы в русском языке» деген сөздікте түркі халықтары сөзінің шығу этимологиясы көрсетіледі. Мысалы, Махмуд Қашқаридің сөздігінде орыстардың «утюк» сөзінің теріні қалыпқа келтіріп, сырт киім жасау үшін «үйіту» сөзінен шыққаны тілге тиек етіледі. Осы тұрғыдан келгенде Елбасының осы мақаласында «Атқа міну мәдениеті», «Аң стилі» туралы терең мағлұматтар береді.

Орыс халқының бүгінде аңшылық туралы «капкан» деген сөзінің шығу этимологиясын өздері ашып айта алмайды. Бұл түркі тіліндегі «қакпа аң» дегеннен шыққан, яғни аңды «қағып ұстайтын» құралды атайды. Ұлы Дала көшпелілерінің сөз қолданысын, олардың лексикалық қорын этимологиялық тұрғыдан зерттесек, біраз мәселенің беті ашылады. Ұлы Дала халқының өркениетті мемлекет болғанын ешкім жоққа шығара алмайды. Мақала авторы айтқандай адамзат баласы мәдениеттердің әр түрлілігімен әр тектілігімен бай. Сондықтан да өркениетті дамыған мемлекеттің қатарына қосылу үшін өткен тарихымызды біле отырып, оны мақтан тұтып, бүгінгі табыстарымызды бағалай біліп, болашаққа оң көзқараспен қарауға тиістіміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н. Ұлы Даланың жеті қыры. Егемен Қазақстан. №223, 21-ші қараша, 2018ж.
2. Сейдімбек А. Шығармалары. Т.№2. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. Астана. фолиант, 2010, 816б.
3. Мырзахметов М. Жер тарихы – ел тарихы. Алматы; Таймас, 2016, 224б.
4. Цыбульский В.В. Народные экспедиции по Казахстану. Алма-Ата, 1988, 226с.

Аннотация: В своей новой статье глава государства, освещая историю и культуру нашего народа, поднимает вопрос модернизации исторического сознания и представляет очень важные проекты. Вопрос тюркской цивилизации также обсуждался в тюркском мире. Эти проблемы, безусловно, движут подрастающее поколение молодых людей, уважать свою историю и быть настоящим патриотом и любить свою страну. История людей нашего прошлого - гордая история. В этой статье Президент начал новую эру истории отечественной истории со статьи «Семь ступеней Великой степи». Эта статья рассказывает нам о том, что наши предки жили на земле, совершали героические поступки и завоевывали славные степи. Статья главы государства «Семь чудес великой степи» считается очень ценной.

Abstract: The head of the state, in his new article, highlighting the history and culture of our people, raises an issue of modernizing historical consciousness and presents very important projects. The issue of the Turkic civilization was also discussed in the Turkic world. These problems, of course, make the younger generation of young people to respect their history and be a real patriot and love their country. The our past story of the people- is a proud story. In this article, the President began a new era in the history of national history with the article "Uly dalaninzhetikiri(The Seven Steps of the Great Steppe)" This article tells us that our ancestors lived on earth, committed heroic deeds and conquered glorious steppes. The article of the head of the state "Seven Wonders of the Great Steppe" is considered as a very valuable.